

Еўстрацьёў А.І.
КРЫНІЦА XVII СТАГОДДЗЯ ПА ГІСТОРЫІ “БЕЛЫХ РУСАЎ”
З ЭСТОНСКАГА ГІСТАРЫЧНАГА АРХІВА Ў ТАРТУ

Нягледзячы на шматлікія змены, якія зведалі прадмет і метады гістарычнай навукі за ўвесь час яе існавання, “нарматыўнай” застаецца нацыянальная опытка бачання мінулага. Найбольш распаўсюджаным інструментам для падзелу гісторыі на “сваю” і “чужую” з’яўляецца механічны перанос актуальных дзяржаўных межаў у мінуўшчыну. Нярэдка таксама выкарыстоўваецца крытэрыі “этнічных зямель” ці “гістарыяграфічных продкаў”, прасторавыя межы якіх маглі ахопліваць тэрыторыі некалькіх цяперашніх дзяржаў. Так ці інакш, даследчая дзейнасць гісторыка часцей за ўсё абмяжоўваецца пазначаным “нацыянальна абумоўленым” гісторыка-геаграфічным арэалам – пры выбары як навуковай тэмы, так і прыярытэтных архіваў, якія, як правіла, знаходзяцца на тэрыторыі “свай” краіны ці бліжэйшых суседзяў. Значную ролю тут таксама адыгрываюць моўныя абмежаванні: зразумела, што пісьмовыя крыніцы, зробленыя на “свай” і родных мовах, з’яўляюцца для гісторыкаў больш прывабнымі, чым іншамоўныя матэрыялы.

Зразумелую цікавасць беларускіх даследчыкаў выклікае гісторыя назвы “Белая Русь”. Вакол гэтага пытання ў Беларусі склалася адпаведная навуковая традыцыя (гл. апошнія работы: [0; 4]). Зразумела, за ўсялякай назвай стаяць канкрэтныя гістарычныя асобы: адны выкарыстоўвалі тое ці іншае імя для пазначэння незнаёмых ім супольнасцяў, іншыя – для пазначэння саміх сябе. Апошні выпадак з’яўляецца найбольш цікавым для гісторыкаў, бо дазваляе ім выявіць сваіх непасрэдных “нацыянальных продкаў”. У дадзеных абставінах вельмі карыснымі ўяўляюцца крыніцы, якія ўтрымліваюць раннія сведчанні такой самаідэнтыфікацыі і дазваляюць, такім чынам, паглыбіць гісторыю аднайменнай нацыі. Змест гэтых дакументаў, на жаль, нярэдка дазваляе толькі гіпатэтычна вызначыць, ці мае назва “знешняе” ці “ўнутранае” паходжанне. Дадзеная акалічнасць, аднак, не выключае значнасці такіх крыніц для той ці іншай нацыянальнай гістарыяграфіі.

Мэтай гэтага даклада з’яўляецца прэзентацыя аднаго дакумента, які быў знойдзены намі ў Эстонскім гістарычным архіве ў Тарту. Ён тычыцца гісторыі “белых русаў” у самым пачатку XVII ст. З гэтага пункту гледжання, мы паспрабуем прадэманстраваць, што зварот да крыніц, якія захоўваюцца ў сховішчах “далёкага замежжа”, можа мець вельмі карысныя вынікі і для “нашай” нацыянальнай гісторыі. У рамках дадзенага даклада мы не прэтэндуем на ўсебаковы аналіз сведчанняў названага дакумента. Гэтай справе мы плануем прысвяціць асобны артыкул. Зараз жа мы хацелі б даць агульную “знешнюю” характарыстыку гэтай крыніцы, а таксама “моўчкі”, без умяшальніцтва з нашага боку, пачуць яе аўтараў, паспрабаваць зразумець іх матывы і намеры ў сувязі з гэтым дакументам на падставе выключна яго зместу, без навязвання яму нашых пытанняў. Апошнія, як вядома, абумоўлены сучаснымі патрэбамі, ад пачатку ўтрымліваюць у сабе адказы і апярэджваюць вынікі даследавання, “паказваючы” нам тое, чаго не існавала насамрэч. Гэтая справа – пастаноўка пытанняў згодна з нашымі ўласнымі, а не аўтараў крыніцы, патрабаваннямі – уяўляецца дарэчнай толькі ў дачыненні да таго, аб чым дакумент не паведамляе, што знаходзіцца па-за межамі яго зместу і з’яўляецца т. зв. “кантэкстам”. Некаторыя з такіх пытанняў мы таксама дазволім сабе сфармуляваць у дадзеным дакладзе.

“Знешняя крытыка”

Крыніца, якую мы разглядаем, захоўваецца ў фондзе Дорпацкага магістрата (эст. *Tartu magistrat*, ням. *Dorpater Magistrat*) з матэрыяламі за 1547–1889 г. [5]. Яна была створана на ранненававерхненямецкай мове бурмістрам і райцамі Дорпата (цяпер Тарту) 20 (30) жніўня 1601 г. Дакумент не ўтрымлівае імён ні бурмістра і райцаў, ні адрасата. Але з яго зместу зразумела, што ў якасці апошняга выступае будучы кароль Швецыі Карл IX (1550–1611). Яшчэ як герцаг Сёдерманландскі, ён напрыканцы 1600 г. захапіў горад Дорпат падчас вайны з каралём польскім і вялікім князем літоўскім Сігізмундам III Вазам (1566–1632) за шведскі прастол і кантроль над землямі былой Лівонскай канфедэрацыі. Таксама крыніца не мае ніякіх подпісаў і пячатак. Напісана яна характэрным для таго часу гатычным курсівам, але даволі неакуратна і са шматлікімі выпраўленнямі. Усё гэта дазваляе сцвярджаць, што мы маем справу з чарнавіком. Дадзены тэзіс ускосна пацвярджаецца і месцам захоўвання крыніцы: чыставік, відавочна, быў адасланы герцагу. Так ці інакш, па сваім паходжанні і прызначэнні гэтая крыніца можа быць

аднесена да групы дакументальных матэрыялаў, т. зв. “рэшткаў” – непасрэдных прадуктаў падзей, згодна з класіфікацыяй вядомага нямецкага гісторыка XIX ст. Ёгана Густава Дройзена.

“Унутраная крытыка”

Па сваім змесце гэты дакумент з’яўляецца лістом-пасведчаннем аб тым, што два браты, “белыя русы” (у арыгінале ў адзіночным ліку, у дачыненні толькі да адного з братоў – *ein Weis Reuß*), якія маюць імёны Андрэй і Сідар Філіповічы (*Andreas Philippowicz, Sýdor*), ужо доўгі час пражываюць у Дорпаце і працуюць паганятымі грузавых павозак (“ламавікамі” – *führwercksleutte*). Падкрэсліваецца, што ўвесь час пражывання ў горадзе гэтыя людзі адрозніваліся станоўчымі паводзінамі і праяўлялі вернасць ранейшым правіцелям гэтых зямель (“пры ранейшых рэжымах” (*im Vorigen Regimen*) – хутчэй за ўсё, тут маюцца на ўвазе часы, калі Дорпат знаходзіўся пад уладай Рэчы Паспалітай, г. зн. 1582–1600 гг.). Так і зараз яны дэманструюць поўную адданасць свайму новаму ўладару – герцагу Сёдэрманландскаму. У гэтай сувязі складальнікі дакумента знайшлі неабходным заўважыць, што ва ўмовах вайны паміж Швецыяй і Рэччу Паспалітай гэтыя “белыя русы” не жадаюць пакідаць горад (літаральна дадзены фрагмент можна перакласці як “быць адсюль куды-небудзь яшчэ перамешчанымі”), “у адрозненне ад іншых палякаў” (*sie von Hinnen gleich den andern Polen nicht mögen, anderswohin Verfürett werden*). Пад апошнімі, хутчэй за ўсё, трэба разумець не этнічных палякаў, а падданных караля польскага і вялікага князя літоўскага ўвогуле.

З наступных радкоў мы даведваемся пра галоўную прычыну складання дадзенага дакумента. Улады Дорпата прасілі дазволу з боку вяльможнага адрасата на доступ “белых русаў” да “склада” (“вываз і ўвоз” – *ins lager ab- un Zuführ Zu thuen*), які яны абслугоўвалі і раней, г. зн. у часы ўваходжання горада ў склад Рэчы Паспалітай (*bishero dem Lager fleißige Nachfuhr gethan*). На жаль, дакумент не паведамляе, дзе дакладна знаходзіўся гэты склад і што там захоўвалася. Але, відавочна, гэта было нешта, што адносілася да прыбыткавага гандлю, ваеннай справы ці мела вялікае значэнне для выжывання горада (зброя, амуныцыя, харчаванне і да т. п.). Трэба зазначыць, што Дорпат у тых часы адыгрываў вельмі важную ваенна-стратэгічную ролю ў якасці горада-крэпасці, які даваў яго “ўладальніку” кантроль над усім рэгіёнам паўночна-ўсходняй Ліфляндыі. Верагодна, менавіта таму яго магістрат вымушаны быў прасіць дазвалення ў герцага Сёдэрманландскага на доступ яго патэнцыйных ворагаў – “белых русаў” – да склада, ад якога, магчыма, магло залежыць забеспячэнне горада ўсім неабходным.

Са свайго боку, “белыя русы” прасілі плаціць ім жалаванне адпаведна з іх службай, якую яны рупліва выконвалі і ў “папярэднія”, г. зн. польска-літоўскія, часы, аб чым яны прадставілі ўладам Дорпата адпаведнае пасведчанне (*wöllen sich in allem der gebüer gemeß Verhaltten, haben also nichts mehr Von Uns legen, als ein Zeugkniß ihres Vorigen Verhalttnens*). Такім чынам, можна выказаць здагадку, што названыя браты да пачатку вайны выконвалі абавязкі ў якасці “ламавікоў” на карысць Рэчы Паспалітай, падданыя якой – згаданыя ў нашай крыніцы “палякі” – пасля пераходу горада да шведаў пачалі масава пакідаць яго. У сваю чаргу, названыя “белыя русы”, у адрозненне ад сваіх “суайчыннікаў”, вырашылі застацца і служыць герцагу Сёдэрманландскаму за адпаведную плату, г. зн. сталі перабежчыкамі.

Са зместу крыніцы і яе ўнутранай структуры мы можам зразумець, што менавіта гэтыя просьбы справакавалі састаўленне дакумента: ва ўмовах вайны “белыя русы” былі зацікаўленыя ў тым, каб выконваць свае абавязкі на карысць новых уладаў і атрымоўваць за гэта жалаванне; бурмістр і райцы Дорпата таксама не жадалі “раскідвацца” дасведчанымі і надзейнымі работнікамі. Аднак мы не можам з поўнай упэўненасцю, на падставе толькі зместу крыніцы, сказаць аб тым, хто ініцыяваў яе стварэнне: гарадскія ўлады Дорпата ці браты Філіповічы.

Кантэкст і пытанні

Як гэта распаўсюджана ў гістарычнай навуцы, у дадзеным выпадку значна большыя таямніцы знаходзяцца па-за межамі зместу крыніцы. Паспрабуем аб’яднаць гэтыя “недамоўленасці” ў некалькіх пытаннях, звязаных з агульным кантэкстам, які суправаджаў стварэнне дакумента. З прычын, цалкам відавочных для беларускай гістарыяграфіі, у галоўнаў ступені яны будуць тычыцца ўзгаданых ў крыніцы “белых русаў”:

1. Дадзены этнахаронім мае ўнутранае ці знешняе паходжанне? Інакш кажучы, самі браты Філіповічы называлі сябе “белымі русамі” ці так іх ідэнтыфікавалі нямецкія ўлады Дорпата, якія склалі дакумент?

2. Адкуль маглі паходзіць гэтыя “белыя русы”? (пра гэта ўскосна гавораць імёны братоў, а таксама ўзгаданне іх у крыніцы разам з “палякамі”)

3. Якое яны мелі сацыяльнае паходжанне? (падказку на гэты конт можа даць указанне ў крыніцы на іх “прафесію”)

4. Калі, як і чаму яны апынуліся ў Дорпаце?

5. Чаму ва ўмовах вайны паміж Швецыяй і Рэччу Паспалітай яны вырашылі перайсці на “варожы” бок і застацца ў захопленым шведамі горадзе?

Усе гэтыя пытанні, як можна заўважыць, цесна звязаныя паміж сабой. Нам уяўляецца, што адказы на іх дапамогуць акрэсліць тэрытарыяльны арэал распаўсюджвання носьбітаў этнахароніма “белы рус” у пачатку XVII ст. Цікавым дадзенае даследаванне ўяўляецца таксама з пункту гледжання працэсаў фарміравання мадэрных нацый у Еўропе, якія распачаліся як раз у ранні Новы час. Асабліва слушнай гэтая заўвага з’яўляецца з улікам кантэксту, г. зн. вайны паміж Швецыяй і Рэччу Паспалітай, якая ахапіла ў тыя часы Усходнюю Прыбалтыку. Вядома, што войны, як ніякія іншыя гістарычныя з’явы, у даволі катэгарычнай форме размяжоўваюць “сваіх” і “чужых”, актуалізуючы ў тым ліку “нацыянальную” самасвядомасць. Да таго ж гэты рэгіён прыцягвае ўвагу як тэрыторыя, дзе адбываліся цесныя міжэтнічныя кантакты: там сустракаліся шведы, немцы, палякі, літоўцы, рускія. Цікава даведацца, якое месца займалі ў той час “белыя русы” сярод названых супольнасцяў.

Дакумент, які мы прэзентавалі ў дадзеным дакладзе, падаецца цікавым у кантэксце штудыяў па айчыннай гісторыі. Каб падтрымаць даследчую інтрыгу, мы возьмем на сябе смеласць выказаць здагадку, што гэтая крыніца можа быць пастаўленая ў адзін шэраг з “працоўным кантрактам” паміж русінамі і курляндскім герцагам, заключаным у 1666 г. [2; 3]. У такім выпадку, мы маглі б сцвярджаць аб наяўнасці пэўнай сістэмы “працоўнай міграцыі” з тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага, а менавіта яго паўночных зямель – Полацкага ці Віцебскага ваяводстваў, – на тэрыторыю Усходняй Прыбалтыцы ў бурлівыя часы шматлікіх ваенных сутыкненняў у гэтым рэгіёне ў другой палове XVI – XVII стст. Так ці інакш, адказы на пастаўленыя пытанні выходзяць за межы дадзенага даклада. Мы спадзяемся, што яны знойдуць адлюстраванне ў асобным артыкуле.

1. Белы, А. Хроніка Беларусі: Імагалогія Беларусі XII–XVIII стст. / А. Белы. – 2-е выд., папраўл. і дапоўн. – Смаленск : Інбелкульт, 2013. – 468 с.
2. Евстратьев, О. И. «Rusacy» в Норвегии? К проблеме критики одного «трудового контракта» XVII века / О. И. Евстратьев // «Актуальные проблемы источниковедения: к 420-летию дарования городу Витебску магдебургского права»: материалы IV Междунар. научно-практ. конф., Витебск, 20–21 апреля 2017 г. / ВГУ имени П. М. Машерова; под ред. А. Н. Дулова [и др.]. – Витебск, 2017. – С. 166–168.
3. Евстратьев, О. И. «Обещаем ехать в Норвегию»: сведения одного трудового контракта о территориальной мобильности «руссаков» в XVII в. / О. И. Евстратьев // Studia Historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы: науч. сб. / РИВШ; ред. кол.: А. В. Мартынюк (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2017. – Вып. 10. – С. 127–148.
4. Мартынюк, А. В. Кто и когда впервые произнес на латыни и по-немецки «Белая Русь»? / А. В. Мартынюк // Alba Ruscia: белорусские земли на перекрестке культур и цивилизаций (X–XVI вв.); под ред. А. В. Мартынюка. – Москва : Квадрига, 2015. – С. 27–38.
5. Eesti Ajaloohiiv (EAA). – F. 995. Nim. 2. S. 453.

Сцебурака А.М.

“СТАН КАРАЛЕЎСКИХ ДВАРОЎ ЕЎРОПЫ”, АБО ШТО ВЕДАЛІ ФРАНЦУЗЫ АБ РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ У КАНЦЫ XVII СТ.

Пад час адкрыцця XXVI Мінскай міжнароднай кніжнай выставы-кірмашу 6 лютага 2019 г. адбылася ўрачыстая перадача рэдкіх выданняў і рукапісаў з прыватнай калекцыі У.А. Ліхадзедава ў фонд Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. У рамках дзяжаўна-прыватнага партнёрства рэалізуецца сумесны праект НББ і лаўрэата Прэміі «За духоўнае адраджэнне» У.А. Ліхадзедава. Ён прадугледжвае супольную працу па пошуку, вывучэнні, вяртанні ў дзяржаўныя зборы і папулярызацыі дакументальнай спадчыны Беларусі [4].

Сумесны праект прадугледжвае паступовую перадачу ўнікальнай прыватнай калекцыі дакументальных помнікаў У.А. Ліхадзедава, якая складае каля 100 тыс. адзінак захавання, у зборы НББ са стварэннем «Фонду Уладзіміра Ліхадзедава». У гэтым фондзе прадугледжваецца